

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE
FUNDADA EL 1844

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

EDITAT DES DEL 1901

TARRAGONA

Època V, any 2022, núm. 44

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE

Director:

JORDI LÓPEZ VILAR

Consell de Redacció:

JOAN VIANNEY M. ARBELOA (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), DIANA GOROSTIDI (Universitat Rovira i Virgili, Institut Català d'Arqueologia Clàssica), MANUEL FUENTES (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), RAFAEL GABRIEL (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), MANEL GÜELL (Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona), ELOY HERNÁNDEZ (Reial Societat Arqueològica Tarraconense), LLUÍS PIÑOL (Museu d'Història de Tarragona), JAUME TEIXIDÓ (Arxiu Històric Comarcal del Baix Camp), JOSEP M. VERGÈS (Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social)

Consell Assessor:

JUAN MANUEL ABASCAL (Universitat d'Alacant), ACHIM ARBEITER (Georg August Universität Göttingen), MARCO BUONOCORE (Biblioteca Apostolica Vaticana), EUDALD CARBONELL (Universitat Rovira i Virgili), VALENTÍ GUAL (Universitat de Barcelona), PATRICK LE ROUX (Universitat de París XIII), JOSEP M. NOLLA (Universitat de Girona), PATRIZIO PENSABENE (Universit  di Roma La Sapienza), ISABEL ROD  (Universitat Aut noma de Barcelona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica), JOAN SANMARTÍ (Universitat de Barcelona)

El Butlletí Arqueològic és l'anuari que, des de 1901, edita la Reial Societat Arqueol gica Tarraconense, i que basa la seva línia d'actuació en la publicació de treballs d'Història i ciències auxiliars, amb preferència per l'àmbit de l'Arqueologia i la Història Antiga de Tarragona i el seu territori.

<https://www.raco.cat/index.php/ButlletiArq>

Tots els articles d'aquesta revista han estat sotmesos a un sistema d'avaluació per parells cecs (*peer review*)

Amb l'ajut de:

ISSN: 1695 - 5862

Dipòsit legal: T. 14 - 1958

Edita: Reial Societat Arqueol gica Tarraconense. Apartat de correus 573, 43080, Tarragona
Impress per Ind. Gràf. Gabriel Gibert, Cartagena 12, 43004 Tarragona - Any 2022

SUMARI

JOAN CANELA GRÀCIA, JORDI LÓPEZ VILAR, NÚRIA OTERO HERRAIZ, ANTONI CORRALES SOBERINO, LLUIS ALONSO GISBERT, MARIA CARME BELARTE. <i>La Costa de la Serra: Un nucli fortificat romanorepublicà al Camp de Tarragona</i>	5
JOAN-MANUEL COLL I RIERA. <i>Els vidres de la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona. 1. El fons antic</i>	43
HÈCTOR MIR LLORENTE. <i>El terme dels Mangons als inicis de la senyoria tarragonina. Estudi del capbreu de 1591-1619</i>	77
FERMÍ ROIG FERRÉ. <i>Dues possibles monedes municipals de plom de Valls</i> . .	119
JOAN YEGUAS I GASSÓ, DAMIÀ AMORÓS I ALBAREDA. <i>Algunes representacions de l'heràldica de fra Josep Sanchis i Ferrandis</i>	125
JOAN FUGUET SANS. <i>Un document inèdit de 1742 relatiu a l'antiga església parroquial de Pira</i>	133
JOAN CANELA GRÀCIA. <i>El Molí de la Bleda (Els Guiamets, El Priorat). Un exemple del patrimoni hidràulic català d'època moderna i contemporània (s. XVIII-XIX)</i>	147
JOSEP F. ROIG, ROSA PALAU. <i>La Mina de l'Arquebisbe al seu pas per l'antiga casa Sant Josep de Tarragona. Fases, reformes i noves conduccions</i>	187
JOAN MARIA QUIJADA BOSCH. <i>L'Arxiu Capitular de Tarragona al llarg del segle XIX. Destrucció, desamortització, secularització, confiscació, arranjament i dispersió</i>	211
JORDI LÓPEZ VILAR. <i>Les medalles del Jubileu de 1900 de l'Arxidiòcesi de Tarragona</i>	265
Normes de presentació dels originals	279

LA COSTA DE LA SERRA: UN NUCLI FORTIFICAT ROMANOREPUBLICÀ AL CAMP DE TARRAGONA

JOAN CANELA GRÀCIA (ICAC), JORDI LÓPEZ VILAR (ICAC),
NÚRIA OTERO HERRAIZ (ICAC), ANTONI CORRALES SOBERINO (ICAC),
LLUIS ALONSO GISBERT I MARIA CARMÉ BELARTE (ICREA I ICAC)

RESUM

Presentem en aquest article els primers resultats de la recerca realitzada al jaciment romanorepúblicà de la Costa de la Serra, ubicat en l'àrea central del Camp de Tarragona. Els treballs efectuats des de l'any 2014 en campanyes anuals han posat al descobert un edifici singular datat a finals del s. II - principis del I aC, que compta alhora amb unes característiques residencials i de fortificació. Descrivim breument l'edifici i els materials trobats en les excavacions i acabem amb una proposta d'interpretació.

ABSTRACT

In this article, we present the first results of the research carried out at the Roman-Republican site of Costa de la Serra, located in the central area of Camp de Tarragona. Fieldwork conducted since 2014 in annual campaigns allowed uncovering a unique building dating from the end of the 2nd - beginning of the 1st century BC, with residential as well as fortification features. We briefly describe the building and the materials found in the excavations and conclude with a proposal for interpretation.

Paraules clau: romanització, conquesta romana, arqueologia romana, Camp de Tarragona, Catalunya, nord-est de la península Ibèrica.

Keywords: Romanization, Roman conquest, Roman archaeology, Camp de Tarragona, Catalonia, North-eastern Iberian Peninsula.

1. Introducció

Es coneix amb el nom de Costa de la Serra un jaciment situat dins el terme municipal de la Secuita (Tarragonès), a 2,75 km al nord del nucli urbà (fig. 1). Es troba a 212 m d'alçada snm, sobre un puig que sobresurt de manera destacada respecte l'entorn, i des del qual hi ha un bon control visual sobre part del Camp de Tarragona fins el Cap de Salou.

Es troba en terreny agrícola, amb camps de garrofers i d'ametllers als peus i a la part superior del turó. Ocupa una superfície subdividida en diverses parcel·les, amb diferents propietaris, la qual cosa ha dificultat els treballs d'excavació, ja que no ha estat possible obtenir l'autorització per intervenir en totes elles. Això ha condicionat una excavació parcial i fragmentada. Cal tenir en compte, també, que les restes estan molt arrasades, tant per les accions sofertes en el moment de l'abandonament com per accions antròpiques i erosives, la qual cosa encara augmenta més la parcialitat de la informació.

2. Antecedents de la recerca

El jaciment va ser descobert per l'arqueòleg Marc Dalmau l'any 2004. Hi va localitzar, en superfície, una quantitat important de ceràmica comuna ibèrica però també materials que indicaven una cronologia tardorepublicana (campaniana A i B). La presència d'àmfora grecoitàlica i itàlica (Dr. 1A, Dr. 1B i Dr. 1C) suggeria un ventall cronològic de segle III-I aC (DALMAU 2010, 39 i 40; DALMAU 2013). En el moment del descobriment i abans de l'inici de les intervencions arqueològiques es podia observar, en la vessant sud del turó, una estructura feta amb carreus. També era visible que el camí que dona accés a la part superior del turó passava per sobre d'un mur antic, que podria formar part d'una estructura que tanqués l'assentament de forma perimetral. El conjunt d'indis feia suposar l'existència d'un assentament que perdurava fins la romanització i que tal vegada tenia un origen durant l'ibèric ple. Com es veurà, els treballs realitzats no han permès documentar nivells d'ocupació ibèrics sinó un assentament de cronologia republicana.

3. Intervencions realitzades

En el moment d'escriure aquestes ratlles s'han dut a terme set campanyes d'excavació gràcies al suport de l'Ajuntament de la Secuita i de la Generalitat de Catalunya, a través de les convocatòries de projectes quadriennals d'arqueologia i paleontologia (2014-2017 i 2018-2021 respectivament)¹.

El conjunt d'intervencions ha permès comprovar que es tractava d'un jaciment fortificat, d'una cronologia entorn de l'any 100 aC. D'aquesta fortificació es conserven, a la part sud del jaciment, diversos trams d'un sistema de murs, alguns construïts amb carreus de grans dimensions. A la part nord-est del jaciment

1. Projectes "Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la protohistòria (1er mil·lenni aC)" (2014/100926), i "Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la protohistòria (CLT0009/18/00095)".

ment ha estat possible documentar una canalització i tres petites cisternes revestides amb *opus signinum* en relatiu bon estat de conservació (BERTRAL *et al.* 2020). Totes aquestes estructures seran descrites més endavant.

A l'àrea superior del turó, a més, s'han realitzat rases de verificació, una de les quals ha permès detectar una important depressió, encara no delimitada totalment i amb una amplada mínima de 10 m, que podria ser una estructura de captació d'aigües.

La situació del jaciment en terrenys privats no permet un pla d'adequació de les restes. No obstant, en algunes de les estructures que han quedat vistes s'hi ha realitzat treballs de consolidació. Aquests han consistit en el sanejament de les juntures de les pedres i carreus, eliminant les restes de terra i vegetació i aplicant-hi posteriorment morter de calç que doni més resistència a les estructures. En alguns indrets s'ha dut a terme, puntualment, un remuntatge dels murs que garanteixi una millor preservació de la part original o l'aplicació de petits reforços. Els espais que queden vistos han estat reblerts parcialment amb terra per regularitzar els desnivells del sòl i s'ha abocat grava a l'interior per a una millor protecció.

4. Les restes arquitectòniques

4.1. Estructures documentades

El jaciment de Costa de la Serra presenta un conjunt d'estructures arquitectòniques en un estat de conservació desigual, en general força precari, per la qual cosa la restitució de la seva planta esdevé una tasca relativament complicada. Tot i això, les evidències documentades permeten identificar un complex de planta quadrangular, format probablement per un mur perimetral i un edifici interior (fig. 2). A la part meridional de l'assentament, en el vessant del turó, les estructures arquitectòniques presenten un estat de conservació més bo que a la part superior. En aquesta zona, s'han documentat dos murs paral·lels d'uns 50 m de llargada, que poden correspondre al límit sud de l'assentament, i que hem anomenat "façana sud 1" i "façana sud 2" (figs. 3 i 4), que delimiten un espai molt estret i allargat (recinte 2). Aquests murs estan construïts a base de pedres de mida gran, combinant carreus i blocs sense escairar (amb unes dimensions mitjanes de 0,8 x 0,3 x 0,4 m i 1 x 0,5 x 0,4 m, respectivament). Ambdós murs, situats a cotes diferents a causa del pendent del turó, tenen una amplada aproximada d'entre 0,80 i 1,20 m, amb un màxim de cinc filades de carreus conservades, és a dir, fins a uns 2 m d'alçada incloent el fonament. Aquestes característiques constructives fan pensar que podria tractar-se d'un sistema d'aterrossament del turó.

Es conserven també dos murs que s'han denominat “façana oest” i “façana est”, aquest últim amb continuïtat també a la part superior de l'assentament. Al primer se li adossen perpendicularment la façana sud 1 i la façana sud 2, i se n'han identificat fins a quatre possibles trams, tot i que només un d'ells té una llargada superior a 1 m. Estan construïts amb una tècnica semblant als murs descrits anteriorment, i tenen també una amplada similar. Quant a la façana oest, presenta un més bon estat de conservació que l'anterior. El tram situat a la part meridional del complex presenta la mateixa tècnica constructiva descrita fins al moment, i una amplada relativament similar a les estructures vistes fins ara. El següent tram, situat a la part superior del turó, s'ha conservat amb una longitud de fins 8,5 m i presenta una amplada inferior als murs abans descrits, amb tan sols 0,7 m. Tot i el canvi d'aparell constructiu a la part superior, la resta de l'alçat d'aquests murs devia ser en terra, tal com succeeix amb les estructures vistes fins el moment. La façana est, sumant els seus dos trams, suposa una longitud total conservada d'aproximadament 30 m. També cal remarcar que la tècnica constructiva emprada en aquest tram difereix de la que es pot identificar a la part meridional: un aparell format per pedres de mida reduïda.

També a la part est de l'assentament, dos murs amb les mateixes característiques constructives que els situats en el vessant del turó i disposats en angle recte, semblen conformar, juntament amb la façana sud 2 i la façana est, un àmbit de planta quadrangular (recinte 1). La funció d'aquest espai no és clara; es podria tractar d'una estança o bé dels fonaments d'una torre. A més, la presència d'un mur a l'interior de l'àmbit pot interpretar-se com una compartimentació. Desconeixem si a l'extrem oposat, entre la façana sud 2 i la façana oest, existia alguna construcció similar. Tres estructures situades a la part baixa de l'assentament, sota la façana sud 1, han estat interpretades com una construcció annexa posterior. Finalment, en aquesta part de l'assentament també s'han documentat una sèrie d'estructures situades al vèrtex sud-oest. Amb un aparell constructiu format per pedres de mida mitjana lligades amb fang, podien tenir una funció relacionada amb l'aterrossament del pendent.

A la part superior del turó, les estructures documentades presenten un estat d'arrasament superior a les vistes fins ara, molt probablement a causa de les tasques agrícoles dutes a terme. S'hi ha documentat el que sembla ser la continuació del mur de façana est, el qual, en el seu extrem més septentrional, forma un angle recte. Cal esmentar que una rasa d'època moderna talla justament la unió entre ambdues estructures, però semblen estar relacionades perquè presenten una tècnica constructiva i amplada similars. Al nord d'aquest vèrtex s'ha localitzat una sèrie de lloses en posició vertical que tal vegada havien format part d'una canalització, ja que sembla mantenir el mateix recorregut que els murs. Les següents estructures han estat interpretades com l'edifici interior del complex,

tant per la posició central com per l'aparell emprat. El primer conjunt es troba al nord de la façana sud 2, destacant dos trams que formen un angle recte. El més llarg dels dos, té una amplada d'entre 0,6 i 0,7 m i una alçada conservada de vuit filades. L'aparell emprat està format per pedres de mida mitjana, escairades i regulars, i es pot interpretar que es completava amb un alçat de terra. L'altre conjunt d'estructures està situat a 10 m del tancament oriental de l'assentament, en posició paral·lela a aquest. Estan encaixades en un retall de la roca en forma d'esglaó i tenen unes característiques similars a les de les estructures anteriorment descrites, la qual cosa permet interpretar-les com formant part d'una gran construcció interior de planta quadrangular.

A la part superior de l'assentament s'ha documentat una sèrie de construccions relacionades amb la captació d'aigua, conformades per tres cisternes i una canalització. Pel que fa a la primera cisterna (cisterna 1), està situada immediatament a l'oest del tancament oriental i té unes dimensions de 2,06 x 1,40 m, amb una profunditat d'1 m (fig. 5). Està delimitada per quatre murs fets de pedra mitjana escairada, el revestiment dels quals presenta dues capes d'*opus signinum*. La primera, amb un gruix d'aproximadament 5 cm, té una tonalitat blavosa-grisenca i està en contacte amb els murs que delimiten l'estructura. La segona, al seu torn, és blanca i té una amplada d'entre 1 i 3 cm. A més, la cisterna compta amb mitges canyes, dos esglaons per accedir al fons i una concavitat semicircular per facilitar la neteja d'impureses.

Les dues altres cisternes es localitzen aproximadament a 15 m de l'anterior. La cisterna 2 només s'ha delimitat parcialment ja que al damunt hi ha un garrofer, però molt probablement va ser coetània a la cisterna 1, ja que també compta amb dos recobriments hidràulics superposats i murs de característiques similars. La cisterna 3, separada de l'anterior únicament per un mur de pedres mitjanes carejades, té unes dimensions de 1,55 x 1,55 m i una profunditat de 1,4 m (fig. 6). De la mateixa manera que les anteriors, està delimitada per quatre murs de pedra mitjana escairada d'una amplada de 0,1 m, però, en aquest cas, només presenta una fina capa d'*opus signinum* blanc. Aquest fet ha portat a interpretar que es tractés d'una estructura de captació d'aigua posterior a les altres dues. També compta amb un esglaó semicircular per accedir al fons i una concavitat per netejar l'interior.

Finalment, també s'ha identificat una canalització situada entre la cisterna 1 i les cisternes 2 i 3, amb una orientació similar a aquestes estructures, aproximadament sud-est/nord-oest. Està dividida en dos trams seguint una mateixa orientació però sense connexió per la presència d'un garrofer, amb una amplada al voltant dels 0,3 m, una profunditat de 0,3 m i una llargada de 9 i 2 m, respectivament. Estan excavats a la roca, sense cap tipus de revestiment hidràulic, i es conserven quatre lloses *in situ* que formaven part de la coberta de la canalització.

Per la seva disposició no sembla que estigués relacionada amb l'alimentació de les cisternes. En canvi, es podria vincular amb la possible bassa localitzada més al nord-oest.

4.2. Els materials i les tècniques constructives

Els únics elements constructius conservats *in situ* són els fragments de murs de pedra que han estat descrits en l'apartat anterior, així com les cisternes i canalitzacions. Pel que fa a la part superior dels murs, les cobertes i els acabats interiors (paviments i revestiments), en tenim diversos indicis recuperats en els nivells de destrucció. Els nivells d'ús no s'han conservat, i tan sols tenim restes de paviments i revestiments *in situ* a les cisternes.

Entre els materials constructius recuperats en els nivells de destrucció cal esmentar, en primer lloc, elements de terra. Entre aquests destaquen alguns fragments de toves, en forma de paral·lelepípede i diverses cares amb acabat regular, que indiquen que, per damunt dels sòcols de pedra, almenys alguns dels murs (si no tots) tenien un alçat fet amb aquesta tècnica constructiva. Les toves recuperades estan en un estat molt fragmentari i no permeten restituir-ne els mòduls emprats.

Altres fragments constructius de terra, de dimensions variables i amb un gruix entre 8 i 10 cm, tenen només una cara allisada, aparentment de forma manual, mentre la cara oposada presenta marques de branquillons o altres elements vegetals. Interpretem aquestes restes com fragments de coberta de fang (fig. 7). Probablement, el sistema emprat per cobrir la major part d'estructures és el que coneixem també per època ibèrica, i que consistia en una espessa capa de fang dipositada sobre un llit d'elements vegetals reposant sobre un embigat de fusta. Aquest sistema de cobriment, de tradició protohistòrica, està documentat en diversos jaciments del nord-est peninsular dels segles II i I aC (BELARTE, OLMOS i PRINCIPAL 2011). En aquest sentit, cal dir que les restes de teula recuperades al jaciment es redueixen a escassos fragments; això també és habitual en aquestes cronologies, ja que l'ús del sistema de *tegula* i *imbrex* per les teulades, així com del maó cuit per les parets, no serà utilitzat de forma extensa al nord de la Citerior fins a l'alt Imperi (RODÀ 1994).

Un segon grup interessant de materials constructius està format per revestiments i paviments elaborats a partir d'una base de morter de calç. En el cas dels revestiments, es tracta del que habitualment rep el nom d'estucs. Formats per una barreja de sorra i calç i amb una superfície exterior allisada, tenen un gruix màxim de 2 cm. Majoritàriament, aquests elements han estat recuperats en forma de fragments de mides diverses, sense connexió amb l'element que revestien. En alguns casos, però, trobem la capa d'estuc adherida a una base de morter de

calç de factura molt més grollera, que integra grans i fragments de ceràmica, a vegades de grans dimensions (fig. 8). Alguns d'aquests fragments presenten dues o més cares allisades, i semblen correspondre a angles de paret o bé a altres elements constructius, com banquetes o escales (fig. 9).

En aquest conjunt de materials, cal destacar una sèrie de fragments fets amb morter de calç i de secció trapezoidal que presenten, a la part superior i els laterals, un seguit d'acanalats paral·lels els uns respecte dels altres, disposats en zigzag. La part inferior d'aquests fragments presenta una superfície llisa però sense un acabat polit, a vegades amb morter de calç adherit. El fragment més gran té dimensions de 55 x 32 x 8 cm (fig. 10). La seva funció no resulta evident, i ni tan sols es pot afirmar si aquest acabat té una intenció decorativa o bé estava destinat a facilitar l'adherència d'una capa de revestiment.

En el cas dels paviments, la base de morter de calç incorpora petits fragments de ceràmica triturada, ben coneguts en contextos d'aquesta cronologia i que destaquen per les seves propietats impermeabilitzants, i que ja han estat descrits en el cas de les cisternes. Habitualment, aquests paviments es coneixen amb el nom d'*opus signinum*. La cara vista d'aquests paviments, molt allisada, a vegades presenta un acabat cromàtic amb coloració grisa, vermella o salmó (fig. 11) (BERTRAL *et al.* 2020). Malauradament desconeixem com es combinaven aquestes diverses coloracions en la major part de construccions del jaciment.

5. Els materials mobles

5.1. La ceràmica

La major part dels materials mobles recuperats al jaciment són ceràmics. Malgrat l'alt grau d'arrasament de les estructures, s'han conservat grans paquets o estrats d'amortització del jaciment que han proporcionat una quantitat ingent de materials. A continuació presentem una quantificació preliminar de la ceràmica recuperada entre les campanyes de 2015 i 2017, basada en el sistema de ponderació per un (ARCELIN i ARCELIN-PRADELLE 1981, 190). El material recuperat en posteriors campanyes (2020 i 2021) està en curs d'estudi.

Entre el 2015 i el 2017 es van recuperar un total de 7.332 fragments, corresponents a 459 individus (taula 1). En xifres globals la major part d'individus són peces de producció local (51,6%), però les importacions presenten un percentatge molt destacable (40,7%). Els individus dels quals no s'ha pogut determinar l'origen representen un 7,6% (gràfica 1). El volum d'importacions és tan destacable que si fem la mateixa anàlisi a partir del nombre total de fragments (NTF), les produccions majoritàries són les importacions (46,3%) respecte les produccions locals (41,3%; gràfica 2).

A nivell de produccions locals, la tipologia majoritària és la ceràmica ibèrica oxidada (46,8%) que, conjuntament amb la ceràmica ibèrica oxidada pintada (12,6%), sumen el 59,4%. La ceràmica a mà presenta un volum molt destacable (29,1%), que supera la ceràmica grisa de la costa catalana (11%) i a nivell anecdòtic es va recuperar un fragment de vora d'àmfora tarraconense, que només representa un 0,4% (gràfica 3). Comptabilitzant el nombre de fragments, les xifres es tornen a redimensionar amb una clara majoria de ceràmica ibèrica oxidada (80%) i un percentatge molt menor de ceràmica ibèrica oxidada pintada (3%), un volum destacable però no tan aclaparador de ceràmica a mà (14,1%) i força reduït de ceràmica grisa de la costa (3,3%; gràfica 4).

Les formes de ceràmica ibèrica oxidada són sobretot grans contenidors, especialment àmfores. De manera minoritària es documenten elements de vaixel·la (vasos, bols), formes també presents en la ceràmica grisa de la costa. La ceràmica ibèrica oxidada pintada presenta sobretot càlats i tenalles. La ceràmica a mà es compon exclusivament de formes destinades a la cuina (olles i tapadores) (figs. 12 i 13).

Els materials amfòrics d'importació representen un volum important de la ceràmica. Hem comptabilitzat un total de 108 individus, que majoritàriament es corresponen amb produccions procedents d'Itàlia (80,5%), de l'àrea tirrènica, vesubiana i en menor mesura de Brindisi. Les àmfores de procedència púnica també representen unes xifres respectables (16,7%), amb contenidors que s'adscriuen al cercle de l'estret però també al nord d'Àfrica. De manera residual es documenten les àmfores púnico-ebusitanes, però només amb fragments informes. Les produccions indeterminades són un 2,8% del total. La quantificació mitjançant el nombre de fragments (NF) fa variar poc les xifres, augmentant el nombre de produccions indeterminades (15%; gràfiques 5 i 6).

La major part de les àmfores itàliques són de la forma Dressel 1A, amb alguns exemplars de les formes Dressel 1B i 1C. Les Dressel 1A arriben a la Península a partir del darrer terç del segle II aC i són les àmfores itàliques predominants durant el primer terç del segle I aC; les Dressel 1B i 1C són produccions una mica més tardanes (PY 1993, 55) (fig. 14). D'àmfora brindisina només comptem amb un exemplar d'Apani VB, ubicada cronològicament entre el 130 i el 75 aC, que conserva el segell del fabricant: C·ANINI (*Caius Aninius*), que correspon al tipus B1 segons la classificació de PALAZZO i SILVESTRINI (2001, 69) (fig. 15,1).

Les àmfores púniques són exemplars procedents del Mediterrani central i del cercle de l'estret. De la primera àrea, s'han documentat les formes Ramon 7.2.1.1 (225-175 aC), 7.4.1.1 (250-150 aC), 7.4.2.1 (200-150 aC) i 7.5.1.1 (mitjans segle II aC - principis del segle I aC). La majoria d'aquestes àmfores presenten cronologies més antigues que el context ceràmic global, datable *grosso modo* en el primer terç del segle I aC. De l'àrea del cercle de l'estret s'ha docu-

mentat la forma Ramon 7.4.3.3, a la qual pertanyen la major part d'àmfores púniques del jaciment. Es tracta d'un contenidor exportat massivament durant els dos primers terços del segle I aC, amb una cronologia fixada entre el 110/100 aC i el 50/30 aC (RAMON 1995, 212) (fig. 14, 3-6).

La vaixel·la d'importació inclou 76 individus, entre els quals la producció majoritària són les parets fines (51,3%), seguit de la campaniana A (34,2%) i el vernís negre de Cales (14,5%) (gràfiques 7 i 8).

La ceràmica de parets fines arriba a la península Ibèrica durant la segona meitat del segle II aC i és distribuïda massivament a partir del segle I aC. La forma més freqüent és la Mayet II i les seves variants, amb un arc cronològic que es mou entre el 150 aC i el 20 aC. Alguns exemplars permeten acotar l'horitzó temporal en el segle I aC, com un exemplar de Mayet II/III (100-1 aC), Mayet IIa (100-75 aC) i la Mayet IIc (75-25 aC). També s'han identificat les formes Mayet IId (125-1 aC) i Mayet IIIa (75-20 aC) (PASSELAC 1993, 511-521) (fig. 16).

La majoria de vernissos negres pertanyen a la campaniana A, amb un ampli repertori formal (Lamboglia 3, 5, 6, 5/7, 27 a-b, 27b, 27B, 28, 28ab, 33b, 36); majoritàriament corresponen a pàteres i bols i, en menor mesura, a copes. Per les característiques formals i per les formes representades, és un repertori que es mou entre la variant clàssica-mitjana (180-100 aC) i tardana (100-40 aC) de la campaniana A. Moltes bases i fragments informes presenten elements decoratius com els cercles incisos, que són presents a partir de la variant clàssica-mitjana, però sobretot són majoritaris en les produccions tardanes (PRINCIPAL i RIBERA 2013, 108-118) (fig. 17).

En el cas del vernís negre de Cales, si bé es documenta a la península Ibèrica ja anteriorment a la Segona Guerra Púnica, no serà el vernís negre majoritari fins el segle I aC, quan superarà la campaniana A. Les formes presents són Lamboglia 1, 3 i 5, un repertori formal molt reduït format per copes, plats i una píxide. El conjunt es pot encaixar dins la variant mitjana d'aquest tipus de producció (130-120 aC- 90-80 aC), moment en el qual apareix la forma Lamboglia 1 (inexistent anteriorment en el repertori del vernís negre de Cales) i amb elements decoratius típics d'aquesta variant, però també de la tardana, com són els cercles incisos ovalats en els fons de les peces (fig. 18, 3). Aquests s'han constatat sobradament tant en alguns perfils complets com en bases. La proporció dels vernissos negres presenta xifres similars a altres contextos del primer quart del segle I aC, on la campaniana A és majoritària però el vernís negre de Cales presenta un volum destacable. En el cas de Costa de la Serra, la proporció és 70%-30%, similar al 60%-40% d'altres contextos catalans anteriors al 75 aC (PRINCIPAL i RIBERA 2013, 76-104).

La ceràmica comuna d'importació, molt minoritària, és exclusivament itàlica. Les formes són tapadores, morters i cassoles (fig. 15, 2). La ceràmica comuna romana no s'ha pogut incloure en cap de les categories abans analitzades, a causa de les dificultats per atribuir-li una procedència específica (DÍAZ 2013, 17).

A continuació presentem els resultats de la quantificació ceràmica segons funcionalitat (vaixel·la, cuina i emmagatzematge) i procedència. En aquesta ocasió només es proporciona els valors finals solament en nombre mínim d'individus (NMI), ja que en el cas de la ceràmica de producció local és molt difícil establir per als fragments informes quina en seria la funcionalitat. Els resultats obtinguts són els següents.

En el cas de la vaixel·la (gràfica 9), predomina molt clarament la ceràmica de producció local (60,82%) respecte a la d'importació (39,18%), tendència que encara s'accentua més en la ceràmica de cuina (73,73% d'origen local per un 26,27% d'origen exterior; gràfica 10). És només en el material d'emmagatzematge (gràfica 11) on predominen les importacions (52,94% respecte un 47,06%), si bé en aquest cas la ceràmica autòctona té una varietat formal més gran (càlats, tenalles i àmfores) que la importada, on només trobem àmfores. Si fem els càlculs basant-nos només en el material amfòric (gràfica 12), la diferència encara s'accentua més a favor de les importacions (67,08% per 32,92%).

A partir d'aquestes dades, podem afirmar que el tipus de ceràmica més importada a Costa de la Serra és la de transport i emmagatzematge i, més concretament, les àmfores. La seva presència demostraria un subministrament constant a aquest punt de productes de primera necessitat com són l'oli i el vi, i encaixaria amb l'existència d'un contingent militar en aquest indret. Un altre element que reforça aquesta hipòtesi és la presència de fragments de *dolia*, recipients destinats a l'emmagatzematge d'aliments (com els cereals) per poder-los subministrar als soldats. També s'importa vaixel·la i ceràmica de cuina, si bé en quantitats menors (i en el cas de la ceràmica de cuina, de forma testimonial) i que, pel seu nombre, pot correspondre a un conjunt individual de cada membre del complex per transformar i consumir els aliments. Respecte a la funcionalitat (gràfica 13), el grup predominant és el de la vaixel·la (41%), seguit de la ceràmica d'emmagatzematge (34%) i de la de cuina (25%).

5.2. Els materials metàl·lics

La troballa de materials metàl·lics ha estat més aviat escassa. En quant a materials de bronze, destaquem en primer lloc una fíbula de grans dimensions (9,3 cm de longitud), conservada parcialment, del tipus Nauheim/Erice 7.2b (ERICE 1995, 45-59) (fig. 19, 1). Les fíbules Nauheim són fíbules de ressort amb

quatre espires i corda interior. El pont és pla, laminar i normalment triangular, i experimenta un estretament progressiu cap el peu. El portaagulles és trapezoidal. Les variants es diferencien segons la secció i forma del pont i la decoració de la superfície. La nostra fíbula correspon al tipus Erice 7.2, que es caracteritza per ponts triangulars profusament decorats i dividits en tres camps. I, més concretament, al subtipus 7.2b, que presenta escotadures laterals que ocupen el cap del pont. Acanalats longitudinals amb ratllat o línies de perles interiors recorren dos dels camps de la superfície. El pas al tercer camp s'efectua mitjançant dos acanalats transversals amb dues escotadures. Es considera que és el primer tipus de fíbula pròpiament itàlic que apareix a les nostres terres. Les més antigues es troben al campament de Cáceres el Viejo, del 80/70 aC, i continuen trobant-se fins el 30/20 aC, tot i que sempre en poca quantitat. A Hispània gairebé sempre apareixen vinculades a altres restes de *militaria*. A Catalunya es troba sobretot en contextos sectorians.

Una segona fíbula, parcialment conservada i en molt mal estat correspon al tipus anular hispànic, sense que sigui possible més precisió. Completen el conjunt una tatxa, i una tija i alguns fragments informes.

Destaquem també dos petits aplics umbilicats, en realitat dos reblons (fig. 19, 2). Elements d'identica tipologia han aparegut formant part de l'equipament militar de soldats romans de la batalla de Teutoburg (any 9 dC). Pertanyen a *loricae segmentatae*, un tipus d'armadura que s'implanta aquells anys, mentre que per les cronologies adients del nostre jaciment caldria esperar *loricae hamatae*. Per tant, i malgrat les similituds, s'ha de descartar el paral·lisme amb els reblons de les armadures segmentades. Potser siguin elements decoratius en les tires de cuir dels arnesos dels cavalls, dels quals sí que hi paral·lels en el món militar romà.

Respecte al plom, ha estat força abundant, especialment petites llàgrimes de fosa que van apareixent arreu. També hi ha alguns petits fragments informes i una peça discoidal de funció indeterminada. Assenyalarem la troballa de cinc grapes de plom per a la reparació d'atuells ceràmics, una d'elles encara lligada amb un fragment d'olla de cocció reductora (fig. 19, 3).

Els objectes de ferro són majoritàriament claus o tiges (aproximadament una vintena de cada). Podem assenyalat també una anella i una làmina doblegada i reblada.

Sobresurt entre els objectes de ferro la primera arma ofensiva trobada al jaciment. És l'extrem d'un *pilum* que fa 22 mm de llarg; a la part més ampla mesura 23-34 mm (però una part és rovell) i la més estreta 8-11 mm (fig. 20). En el moment de la troballa semblava una tija de ferro, atès que la corrosió n'amagava la forma, que ha quedat ben definida en el procés de restauració, on s'ha pogut

observar perfectament la característica punta piramidal. En l'altre extrem, de secció més plana, sembla que comenci la llengüeta.

En resum, sobta l'escassa presència de metalls, aspecte que no es pot atribuir a una mala praxi metodològica ja que el detector de metalls ha estat utilitzat a tothora durant les excavacions, i també s'ha utilitzat pels camps que envolten el jaciment amb un resultat idèntic. El fet s'adiu força a un abandonament pacífic i ordenat de l'hàbitat.

Si es tractés d'un establiment de tipus militar —que és una de les hipòtesis que plantejem— caldria esperar una major presència d'elements de *militaria*. Per exemple, tatxes de *caligae* (*clavi caligarii*), tot i que la seva absència també pot deure's a l'ús d'un calçat diferent. Els únics elements relacionables clarament són un *pilum* en força mal estat de conservació, els dos reblons i la fíbula Nauheim, que com hem comentat s'associa a contextos militars.

La resta són objectes habituals. Uns d'indumentària, com la fíbula anular hispànica; altres, com les grapes de plom per a la reparació de recipients, ens parlen de la vida quotidiana; i d'altres estan vinculats a la construcció o al mobiliari, com els claus i tiges de ferro.

Finalment, les nombroses llàgrimes de plom —gairebé dos centenars— són testimoni d'una certa activitat metal·lúrgica *in situ* amb aquest metall tou, maleable i dúctil que fon a baixa temperatura.

5.3. *El conjunt numismàtic*

Les monedes recuperades en el decurs de les excavacions són 10 (fig. 21), a les quals cal afegir una conservada en una col·lecció particular procedent del mateix jaciment. És un lot bastant minso, tenint en compte que s'ha emprat el detector de metalls en totes les campanyes. Malgrat les notícies de monedes sostretes per antics buscadors, la gran quantitat de terra remoguda i les profunditats a què hem arribat permetien esperar un arreplec més abundós. Gairebé totes s'han recuperat en estrats que podem considerar de destrucció del jaciment o be remenats per les llaurades. Farem per tant un comentari conjunt de tot el numerari, excloent un as partit totalment llis que és inclassificable.

Per l'època a què pertany el jaciment, ja es pot intuir que la majoria són encunyacions de tipologia ibèrica. Per seques, la de Kesse és clarament majoritària, amb un 70%, i només 3 monedes pertanyen a d'altres, dues de l'àmbit ibèric (Iltirta i Arse) i una a Roma. Es tracta sempre de bronzes; 6 asos, 1 trient i 3 quadrants.

Respecte a la cronologia, casa totalment amb la dels atuells ceràmics; són encunyacions datades en el segle II aC. que òbviament podrien haver seguit circulant en el següent. Trobem monedes d'inicis de segle II aC (un as i un trient

de Kesse, Benages 16 i 25 respectivament), de primera meitat del II aC (un as de Kesse Benages 38 i un as d'Iltirta ACIP 1247) i de segona meitat del II aC (tres asos de Kesse Benages 65, 78 i 88 i un quadrant d'Arse ACIP 1996/1998). La peça més tardana és un quadrant de Kesse Benages 99-102 encunyat sobre el 100 aC. El quadrant de seca de Roma no es pot determinar per mala conservació, tot i que tipologia i pes s'enquadren perfectament en aquest segle. És significativa l'absència de numerari del segle I aC, cosa que ens situa molt a principis de segle I aC.

Finalment, cal remarcar una troballa interessant referent a l'as de Kesse Benages 38, amb símbol de ferro de llança. És un as partit del qual es trobaren les dues meitats (que encaixen a la perfecció) en dos llocs diferents, per la qual cosa una agafà patina verdosa i l'altra, vermellova. Implica que va ser partit en el mateix jaciment amb la intenció d'obtenir el valor de dos semis. L'anvers presenta, en el centre i punt de fractura, una contramarca de punxó circular; i al revers, en la superfície, entre 9 i 12 petites marques de punxó circular de diàmetre més reduït. Seria bo plantejar-se si, en realitat, més que contramarkes no són marques produïdes per l'eina usada en l'intent de partir la moneda.

6. Conclusions

Procedir a la correcta interpretació del jaciment estudiat no és una tasca fàcil. Hi convergeixen tres obstacles importants; el primer, la seva singularitat, que ens dificulta la troballa de paral·lels; el segon, l'alt grau d'arrasament que presenta l'edifici i les estratigrafies; i el tercer, el fet que una part del jaciment està encara per excavar. No obstant, hi ha una sèrie de punts que cal remarcar i que ens aboquen a dues possibles interpretacions. Aquests punts són els següents:

1. Situació geogràfica. S'ubica a 13 km al nord de Tàrraco, en una àrea geogràfica caracteritzada per suaus turons. El jaciment és sobre una d'aquestes elevacions, orientat a sud. La visibilitat és excel·lent, domina l'entorn i bastants assentaments coetanis del voltant, així com part de la vall del Francolí fins el Cap de Salou.
2. Situació topogràfica. L'edifici està situat en un punt elevat, dalt d'un turó, tot i que no al capdamunt. Sense tractar-se d'una posició inexpugnable, està certament encastellat respecte a l'entorn.
3. Recinte fortificat. Les restes de murs exhumats mostren que l'edifici estava envoltat d'un mur fortificat de planta quadrangular. Aquest mur té un gruix al voltant d'1 m i està format per blocs de pedra, alguns molt ben escairats i de grans dimensions. La potència d'aquest mur es mostra sobretot en la façana sud, la millor conservada, on es presenta doblat (formant el que hem anomenat recinte 2).

4. Edifici interior. Poc sabem de l'edificació, ja que està totalment arrasada. N'han sobreviscut un recinte amb murs molt potents (recinte 1), que potser cal relacionar amb l'aspecte fortificat, i altres elements a la zona més alta; són uns pocs murs d'escàs gruix que deuen ser fonaments de les façanes, així com una canalització i tres petites cisternes que, pel fet de quedar sota la cota de circulació, ens han arribat ben conservades. Ens parlen dels sistemes de recollida d'aigua pluvial (de les teulades o el rocalls de la part més alta del turó), atès que en ser un lloc alt l'aigua subterrània està a massa profunditat. Sobta la qualitat dels paviments d'*opus signinum* i dels arrebossats recuperats en els estrats de destrucció, que assenyalen un edifici de bona qualitat arquitectònica.
5. Cultura material. La ceràmica recuperada conforma un conjunt amb important presència de produccions indígenes però també de produccions itàliques, especialment àmfores que mostren una intensa importació de vi i oli. La presència remarcada de gobelets de parets fines mostra també uns costums itàlics en la vaixel·la de taula.
6. Elements de *militaria*. Han aparegut alguns objectes relacionables amb el món militar romà: un *pilum*, dos reblons de bronze i una fíbula Nauheim. En el jaciment i voltants no s'han trobat altres ítems com *clavi caligarii*, *glandes* o puntes de fletxa.
7. El poblament coetani. És una zona densament poblada en època tardorepublicana, on les prospeccions han determinat la instal·lació de petites granges ja en el segle II aC, amb una densitat d'un jaciment per km² (DALMAU 2013, 113). Aquest poblament deu respondre a una estructuració de la terra feta pels romans, amb la implantació d'un nou repartiment de terres que suposaria l'assentament de colons itàlics o bé d'indígenes.
8. La cronologia. La cultura material recuperada ens du a un moment d'últim quart de segle II aC fins primer quart de s. I aC. Sobta la curta durada de l'assentament, i el fet que les ceràmiques presents en estrats constructius coincideixen amb les trobades en nivells d'abandonament. Els darrers moments venen assenyalats per la datació de la fíbula Nauheim, sobre el 80/70 aC. El conjunt numismàtic també ens du a principis del segle I aC.
9. La destrucció. Les construccions van ser arrasades ja en època romana fins a nivell de fonaments, eliminant fins i tot els paviments. S'observa en la façana sud fins i tot un dels murs amb diverses filades de blocs tallades a cops de mall. Aquesta destrucció tan sistemàtica no va anar precedida d'un incendi generalitzat ni sembla que fos a causa de cap conflicte bèl·lic.

La consideració dels punts suara esmentats ens ha dut a plantejar dues possibles hipòtesis que expliquin la presència i, sobretot, la possible funció d'aquesta construcció singular enmig d'una poblada àrea del Camp de Tarragona.

- A) Fortí de caràcter militar. El fet de trobar-nos davant d'un edifici més o menys encastellat i envoltat d'un gruixut mur aixecat amb grans pedres li dona un caràcter militar. A més, la troballa dels elements de *militaria* que ja hem esmentat sembla mostrar la presència de soldats. També les nombroses àmfores i altres ceràmiques de procedència itàlica. Per cronologia lligaria força bé amb les Guerres Sertorianes (80-72 aC). Es tractaria d'un fortí amb una guarnició de soldats amb una funció de vigilància i control de rutes. Hi trobaríem un paral·lel en el *castellum* de Puigpelat el qual, per cert, té també una fase sertoriana (DÍAZ 2013, 363).
- B) Edifici residencial fortificat. La presència d'elements d'un cert luxe com els diversos paviments de *signinum*, els arrebossats decorats o estucs, sembla que no s'adiuen gaire amb una fortificació. Cal reconèixer també que els elements de *militaria* són molt escassos en relació amb el que caldria esperar. En aquest sentit, una possible interpretació és una construcció residencial de prestigi aixecada com un punt significat del poder de Roma, residència d'un personatge important, romà, per al control del territori, de caràcter oficial i potser acompanyat d'un petit cos de guàrdia.

Els paral·lels els trobem, sobretot, en dos edificis excavats aquests darrers anys: Can Tacó (Montmeló/Montornès) i Puig Castellar (Biosca). Ambdós se situen en cronologies similars a la nostra: Can Tacó entre el 165/160 i el 75 aC i Puig Castellar entre el 180 i el 120 aC (PERA *et al.* 2016). El primer és una construcció aixecada al capdamunt d'un turó del Vallès Oriental, amb un edifici de planta quadrangular al qual s'adossa un segon cos que s'adapta a la topografia. La seva superfície és similar al que podria haver tingut el nostre, mostra nombrosos elements itàlics (paviment d'*opus signinum*, decoració parietal) i s'hi ha trobat armament, però molt escàs. L'assentament també va ser desmuntat de forma intencionada. Puig Castellar, al nord de la Segarra, també és dalt d'un turó, i presenta un edifici quadrangular de planta i arquitectura itàlica, amb pati central i estances al voltant, també amb paviments de *signinum* i decoració pictòrica. Les mesures són menors (uns 30 x 30 m enfront dels nostres 50 x 50 m), però en canvi hi ha un ampli recinte emmurallat proveït de 5 torres que acota un ampli solar on s'ubiquen altres construccions. S'ha interpretat com un *castellum* amb un *principia* o *praetorium* (l'edifici itàlic que acabem de referir) i estances per a soldats adossades a la muralla. Com els altres, va ser desmuntat de forma sistemàtica un cop abandonat.

Si bé no és possible, de moment, donar una interpretació inequívoca a la Costa de la Serra, cal tenir molt en compte els paral·lels que acabem d'esmentar. Són jaciments encara en procés d'estudi, que sense dubte són el camí per entendre el nostre. Confïem que les properes campanyes d'excavació ens proporcionin nous materials per continuar avançant.

BIBLIOGRAFIA

- ACIP = VILLARONGA, Lluís; BENAGES, Jaume: *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula / Les monedes a l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.
- ARCELIN, Patrice; ARCELIN-PRADELLE, Charlette (1981): "Un problème de méthode: choix des données quantitatives en céramologie", *Documents d'Archéologie Méridionale*, 4, 189-192.
- BELARTE, Maria Carme; OLMOS, Pau; PRINCIPAL, Jordi (2010): "¿Los romanos "iberizados"? Aportaciones romanas y tradiciones indígenas en la Hispania Citerior mediterránea", a *Roma 2008 - International Congress of Classical Archaeology. Meetings between cultures in the ancient Mediterranean*. Bolletino di Archeologia On Line - Volume Speciale, 96-111.
- BENAGES, Jaume (1994): *Les monedes de Tarragona*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona.
- BERTRAL, Anna; BELARTE, Maria Carme; BUXEDA, Jaume; CANELA, Joan; LÓPEZ, Jordi; MADRID, Marisol; OTERO, Núria; PINO, Miguel (2020): "The pavements of the Roman site of Costa de la Serra (la Secuita, Tarragonès). A multidisciplinary study", a Nardi, Roberto; Pugès, Montserrat (eds.): *What comes to mind when you hear mosaic? The 13th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics. Barcelona, 15-20 october 2017*. Florència: EDIFIR-Edizioni Firenze, 575-580.
- CRAWFORD, Michael Hewson (1974): *Roman Republican Coinage*, Cambridge.
- DALMAU, Marc (2010): *Estudi del poblament antic d'una àrea localitzada al nord de Tàrraco (termes de l'Argilaga, la Secuita, Renau i el Catllar). Segles V aC - V dC*. Treball de recerca del Màster en Arqueologia Clàssica (ICAC, URV, UAB), (Inèdit).
- DALMAU, Marc (2013): "El poblament en època antiga a l'Argilaga i els seus voltants (segles V aC-V dC)", a Prevosti, Marta; López, J.; Guitart, J.: *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Àctes del Simposi internacional*. Documenta 16. Tarragona: ICAC, 105-117.
- DÍAZ, Moisés (2013): *Conjunts ceràmics dels segles II-I aC a Tarragona: producció, comerç i consum a la Tàrraco republicana*. En línia: <http://hdl.handle.net/10803/101528> (consulta: 01-03-2022).
- ERICE LACABE, Romana (1995): *Las fibulas del nordeste de la Península ibérica: Siglos I A.E. al IV D.E.*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- LÓPEZ MULLOR, Alberto (1989): *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*. Quaderns científics i tècnics de la Diputació de Barcelona, 2, Barcelona: Diputació de Barcelona.
- PALAZZO, Paola; SILVESTRINI, Marina (2001): "Apani: anfore brindisine di produzione «aniniana»", *Daidalos*, 3, 57-107.
- PASSELAC, Michel (1993): "Céramique a parois fines", a Py, Michel.(coord.): *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de. n. è.) en Méditerranée Nord-Occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, Lattes, 511-521.
- PERA, Joaquim; CARRERAS, César; ROMANÍ, Núria; RODRIGO, Esther; PADRÓS, Núria; SOLÀ, Gemma de (2016): "El proceso de implantación territorial romana en el NE de la Provincia Citerior en el siglo II a.C. Análisis de tres modelos de ocupación: Ilturo, Can Tacó y Puig Castellar de Biosca", a Pera, Joaquim; Vidal, Jordi (eds.): *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*, Pórtico, 167-205.
- PRINCIPAL, Jordi; RIBERA, Albert (2013): "El material más apreciado por los arqueólogos. La cerámica fina. La cerámica de barniz negro", a Ribera, Albert (coord.). *Manual de cerámica romana. Del mundo Helenístico al Imperio romano*. Alcalá de Henares: Museo Arqueológico Regional, 42-146.
- PY, Michel (1993): "Amphores italiqes", a Py, Michel. (coord.): *Dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de. n. è.) en Méditerranée Nord-Occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, Lattes, 53-55.
- RAMON, Joan (1995): *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Instrumenta 2, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- RODÀ, Isabel (1994): "Los materiales de construcción en Hispania", a *La ciutat en el món romà. La ciudad en el mundo romano*. XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 / 9 1993), vol. 1. Tarragona, 323-334.

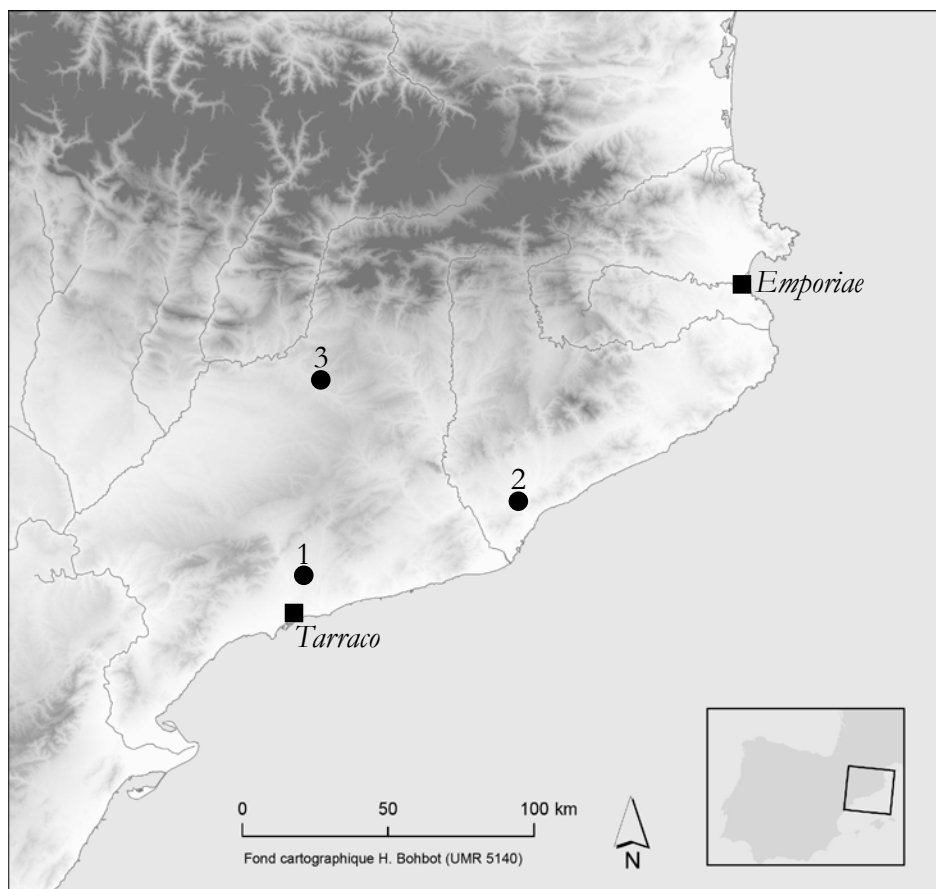

Figura 1. Situació de la Costa de la Serra (1), Can Tacó (2) i Puig Castellar (3). Mapa: H. Bohbot, modificat.

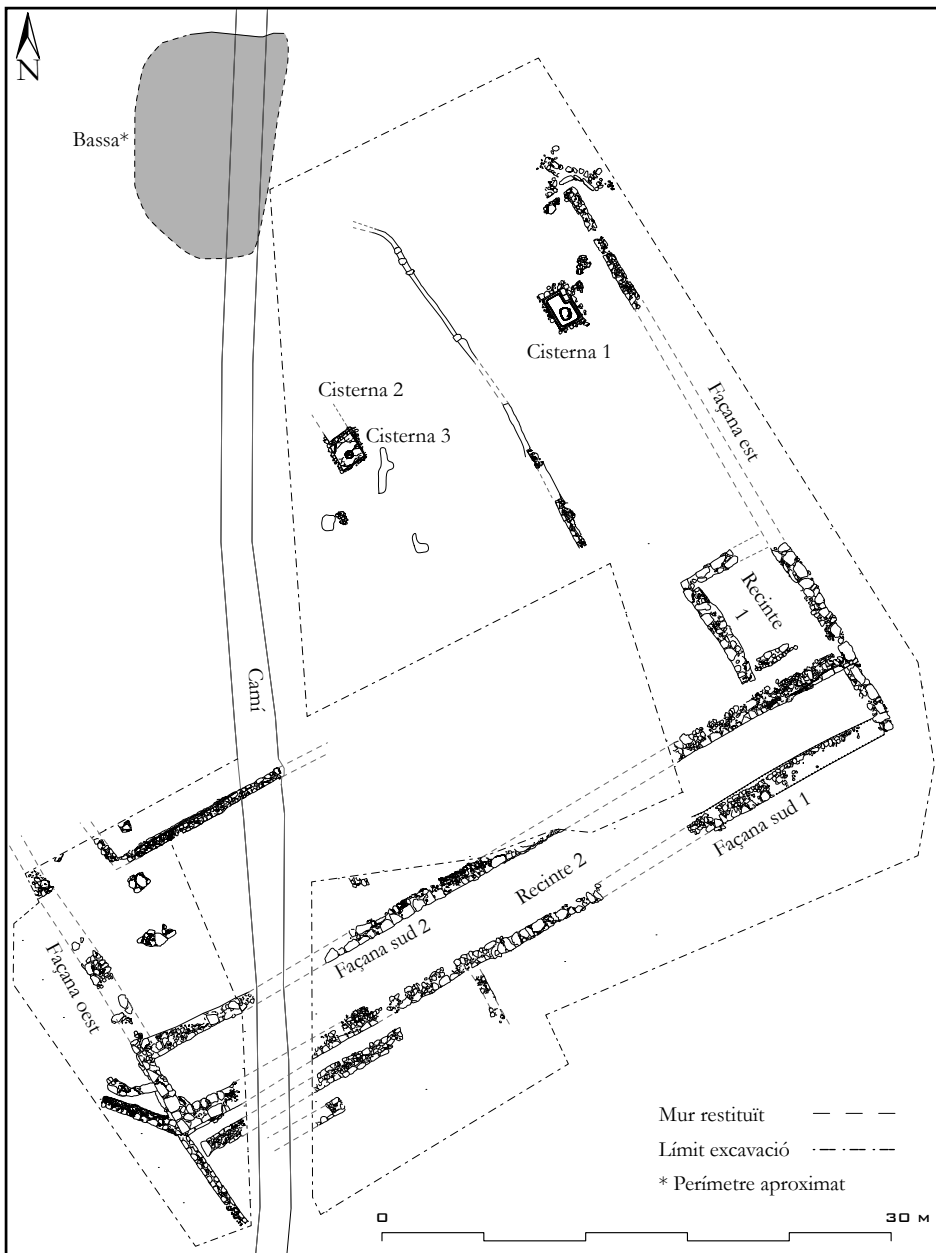

Figura 2. Planta de la Costa de la Serra.

Figura 3. Vista de l'angle sud-oest del complex.

Figura 4. Vista de l'àrea sud-est de l'edifici.

Figura 5. Cisterna 1 des de l'oest.

Figura 6. Cisterna 3 des de l'est.

Figura 7. Fragment de coberta de terra amb marques de vegetals.

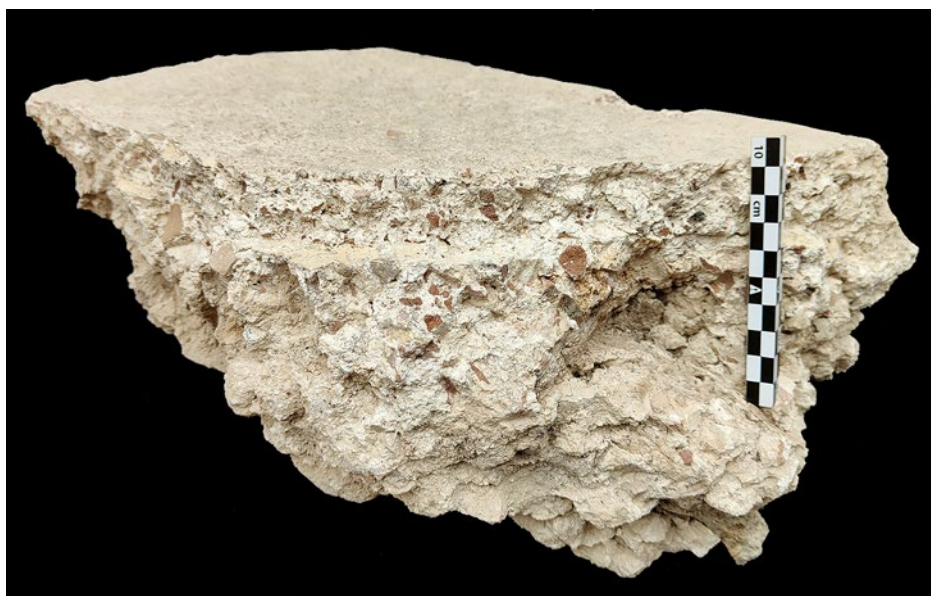

Figura 8. Detall de la composició d'un fragment d'opus signinum.

Figura 9. Fragment d'un element constructiu revestit amb opus signinum, probablement una banquetta o escala.

Figura 10. Resta d'un element constructiu a base de morter de calç i amb solcs en una de les superfícies.

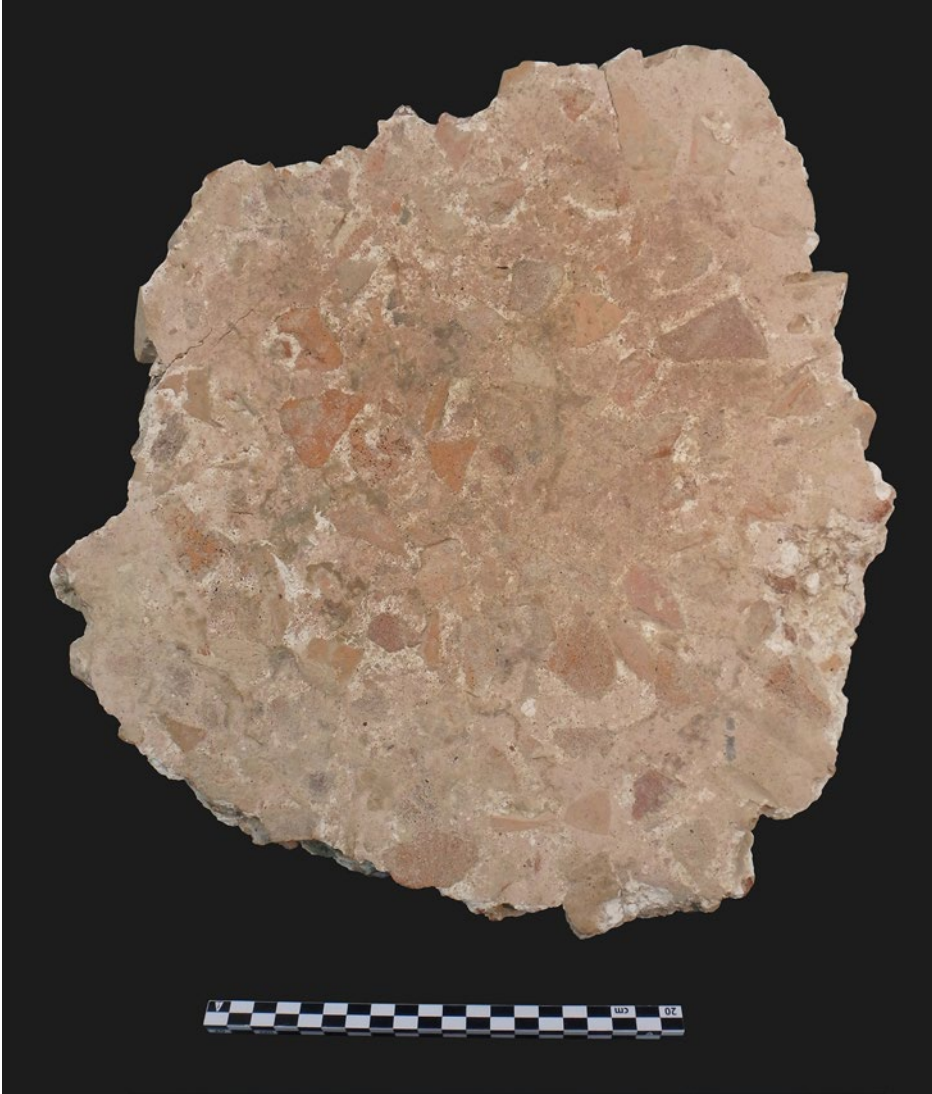

Figura 11. Fragment de paviment d'opus signinum amb coloració rosada.

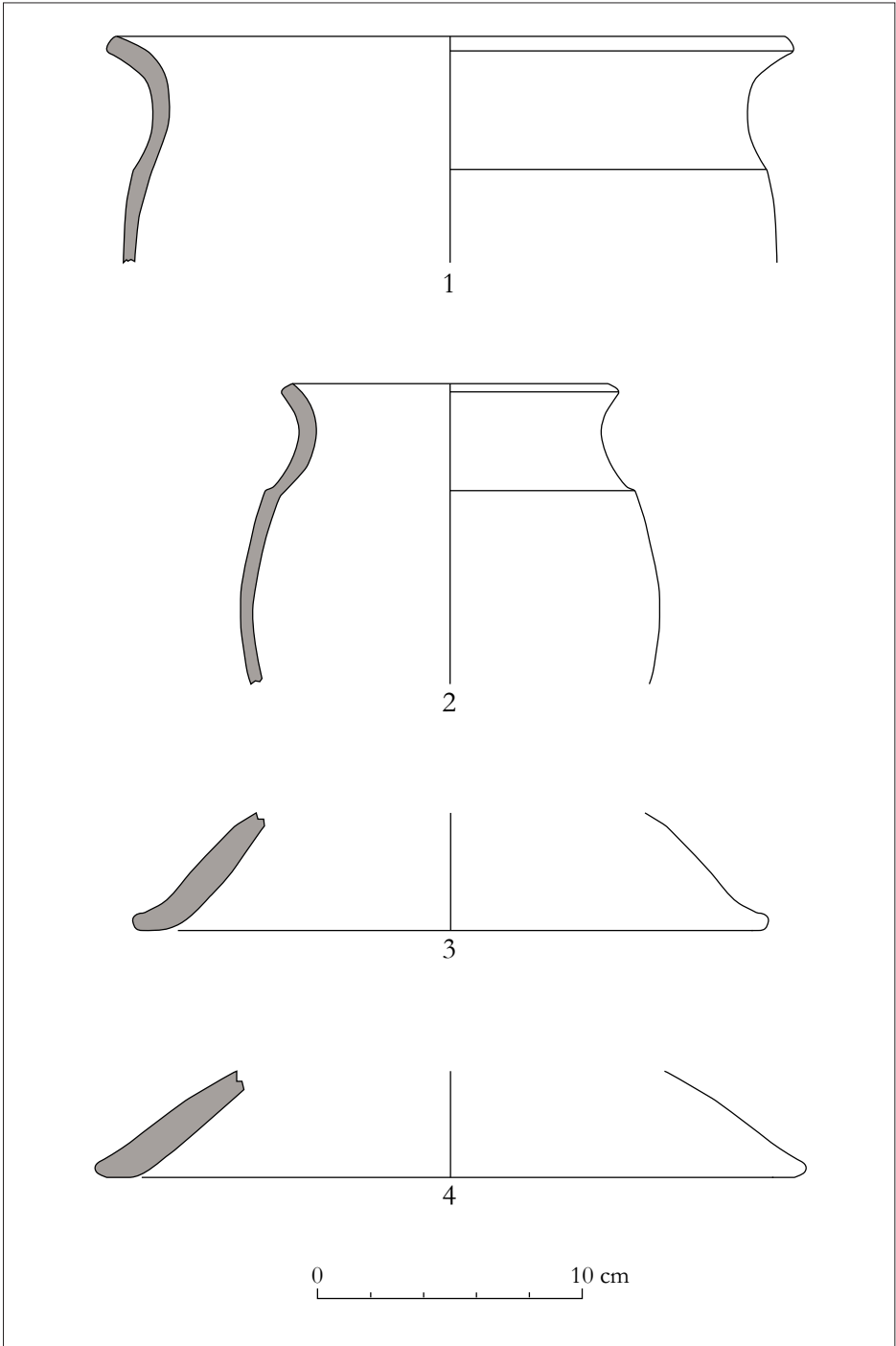

Figura 12. Ceràmica a mà. 1 i 2) Olles. 3 i 4) Tapadores.

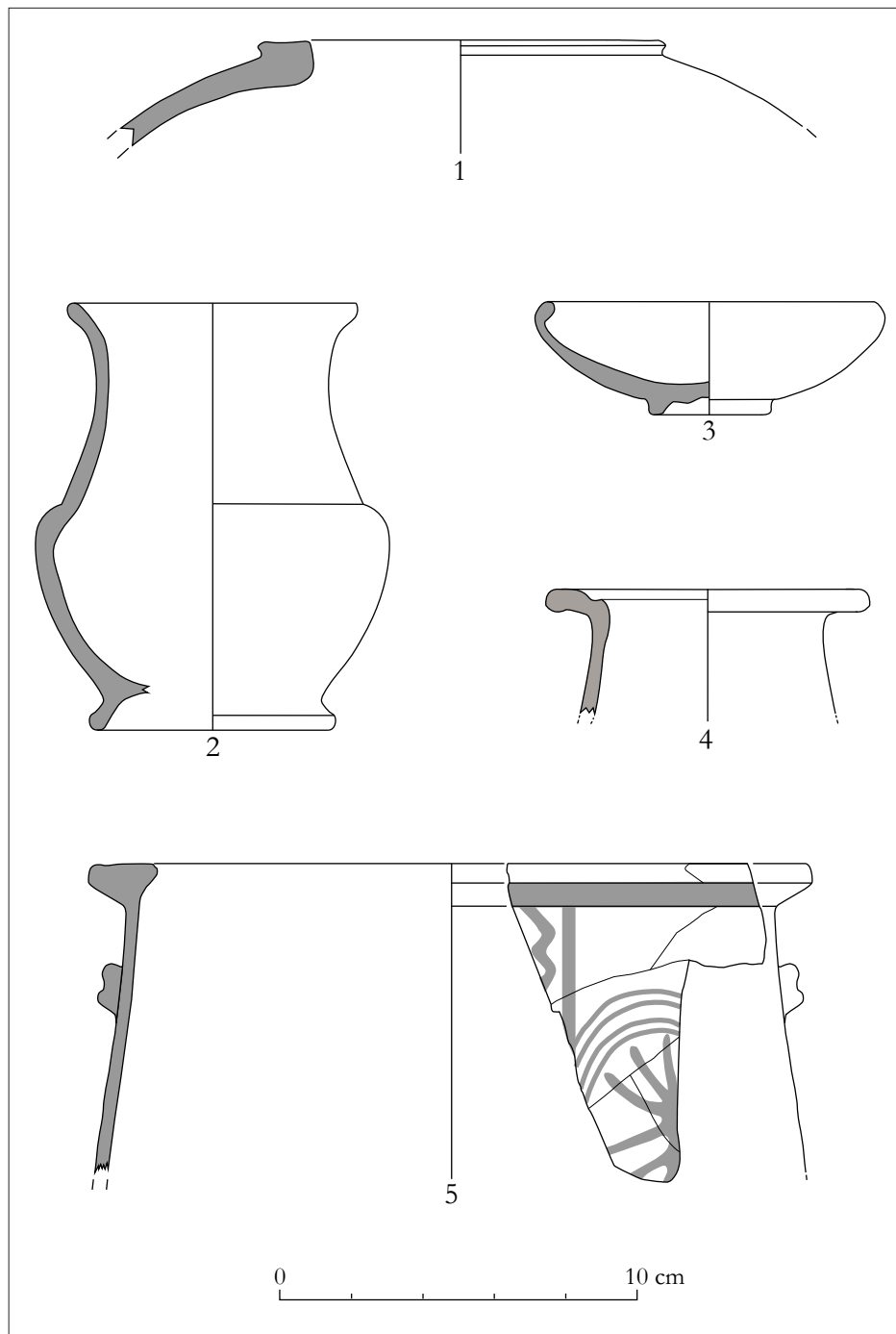

Figura 13. Ceràmica comuna ibèrica. 1 a 3) Àmfora, vas de tulipa i bol. Ceràmica grisa de la costa catalana. 4) Ceràmica comuna ibèrica pintada. 5) Càlat.

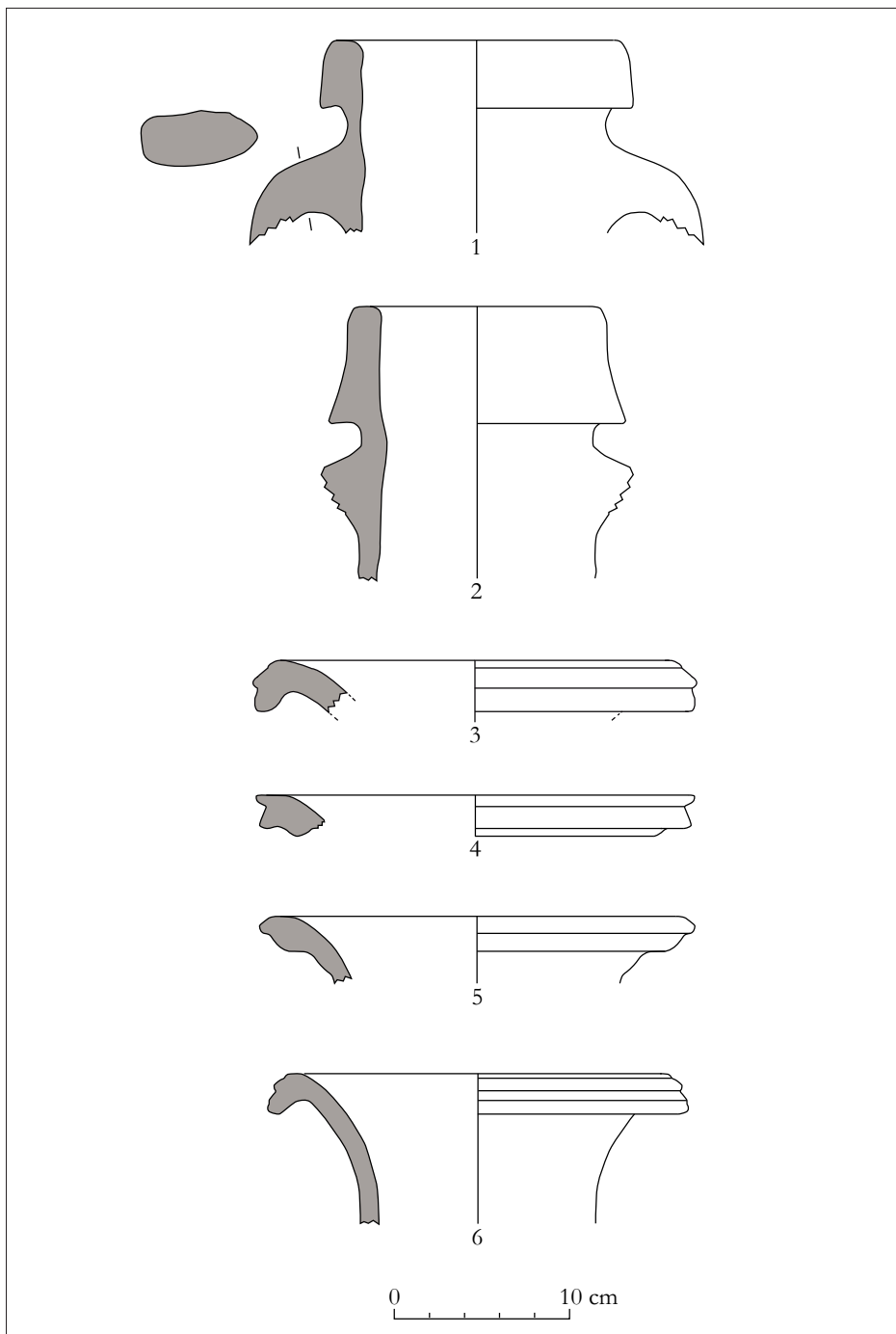

Figura 14. Àmfora itàlica 1) Dressel 1A; 2) Dressel 1C. Àmfora púnica 3) Ramon T.7.2.1.1; 4) Ramon T.7.5.1.1; 5) Ramon T.7.4.2.1; 6) Ramon T.7.4.3.3.

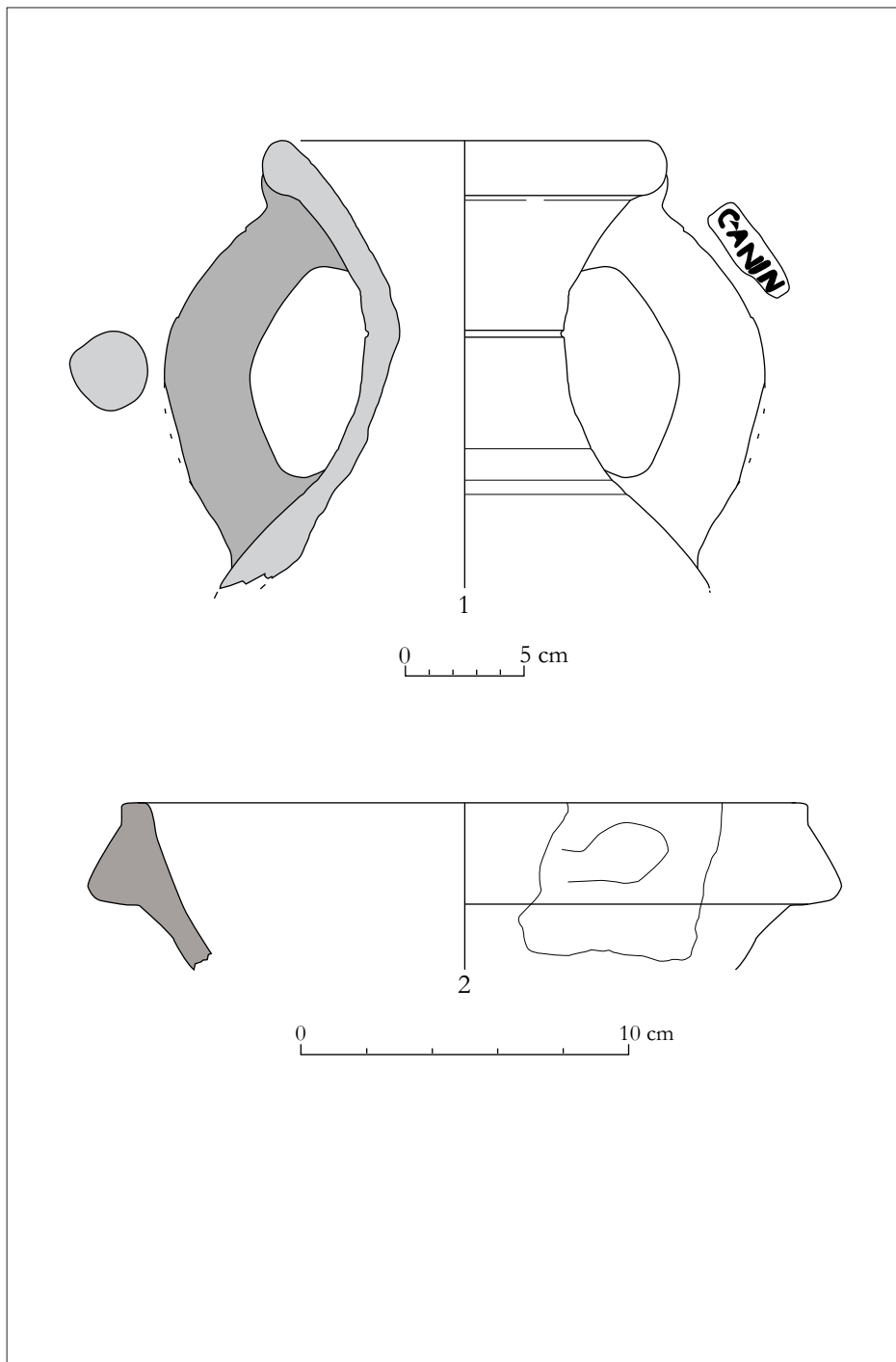

Figura 15. 1) Àmfora brindisina Apani VB. 2) Fragment de vora de morter COM-IT 8d.

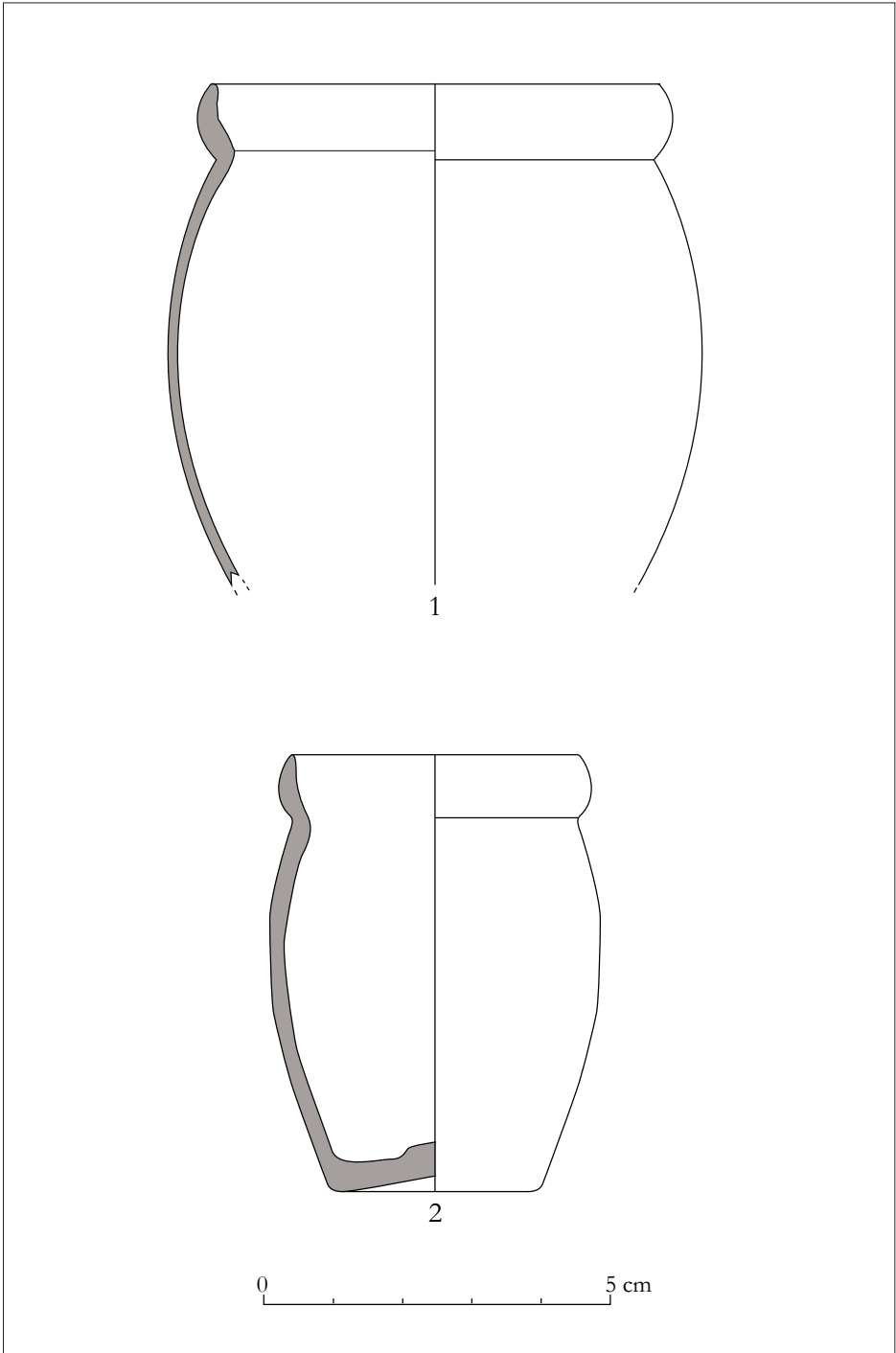

Figura 16. Paretz Fines Mayet II.

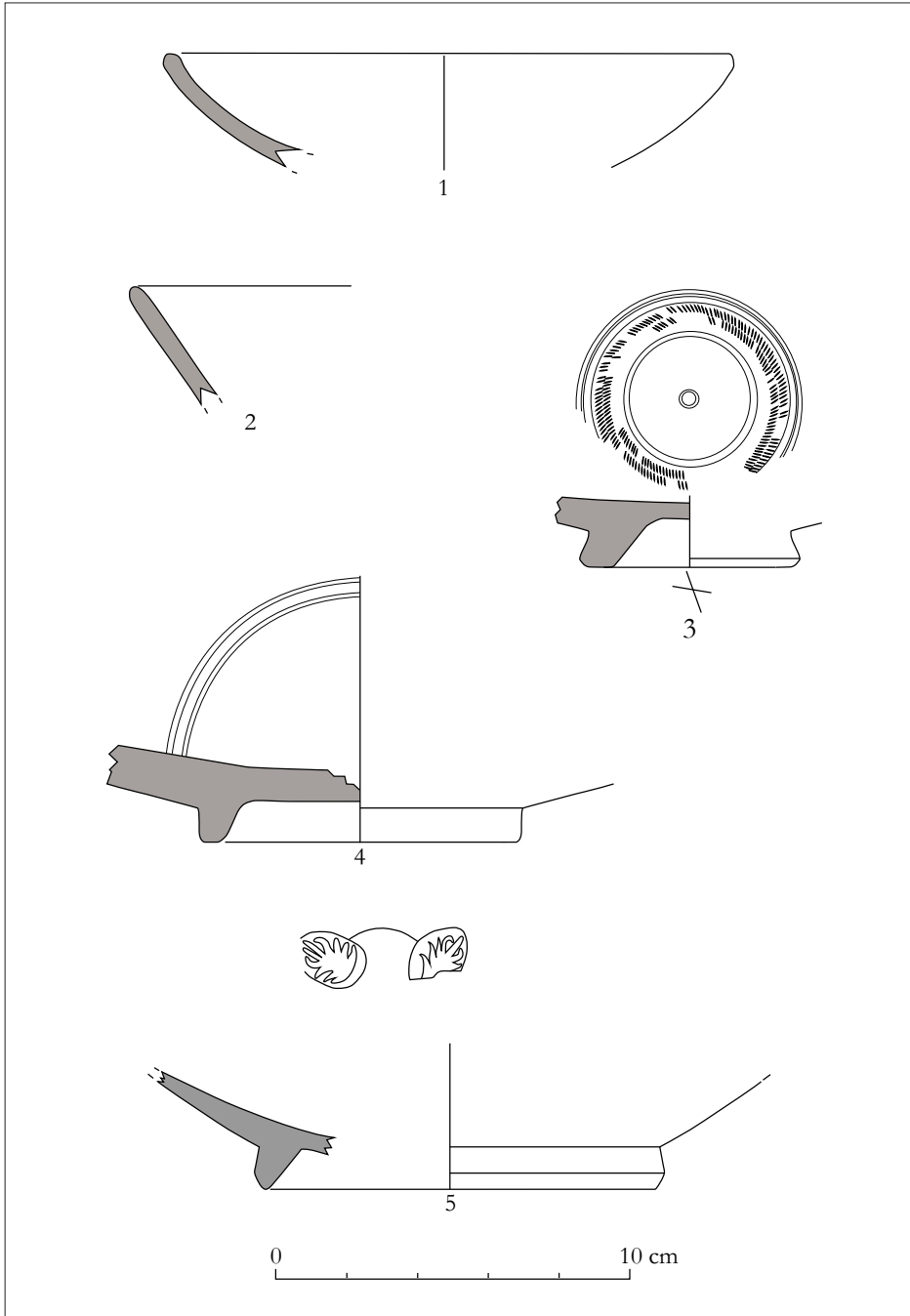

Figura 17. Ceràmica campaniana A. 1) Lamboglia 27 a-b, Morel F2784, 2788; 2) Lamboglia 31b, Morel F2951-2954, 2977-2978; 3) Possible Lamboglia 5, 6, 8B o 36; 4) Possible Lamboglia 5, 6 o 36; 5) Possible Lamboglia 27 Ba, Morel F2843, 2912.

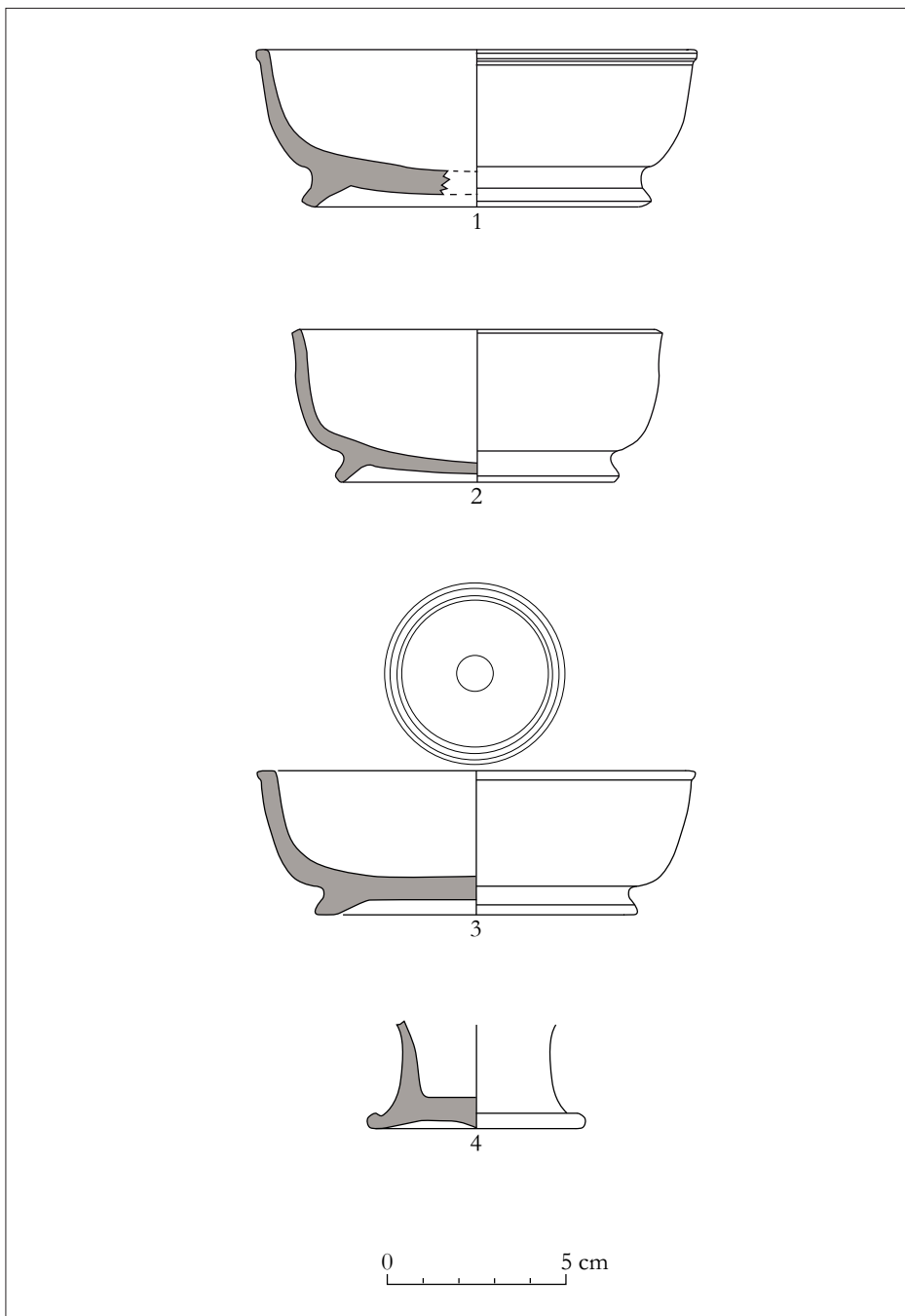

Figura 18. Vernís negre de Cales. 1, 2 i 3) Perfil complet d'una copa Lamboglia 1, Morel F2320, 2361; 4) Peu i paret de píxide, Lamboglia 3, Morel F7541, 7544, 7545, 7550, 7551, 7552, 7553.

Figura 19. 1) Fibula Nauheim; 2) Reblons de bronze; 3 i 4) Grapes de plom.

Figura 20. Pilum. Dibuix: R. Álvarez.

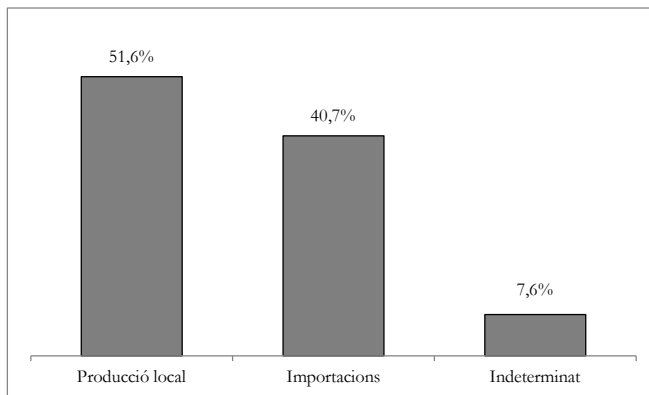

Figura 21. Monedes. 1. As ibèric, Kesse, Benages 16; 2. Trient ibèric, Kesse, Benages 25; 3. As ibèric, Kesse, Benages 38; 4. As ibèric, Kesse, Benages 65; 5. As ibèric, Kesse, Benages 78; 6. As ibèric, Kesse, Benages 88; 7. Quadrant ibèric, Kesse, Benages 99 o 102; 8. As ibèric, Illirta, ACIP 1247; 9. Quadrant ibèric, Arse, ACIP 1996/1998; 10. Quadrant, Roma, indeterminable per mala conservació.

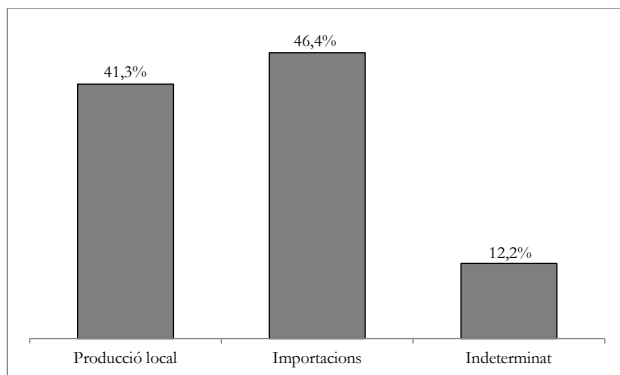
TAULA 1

Producció ceràmica	Nombre Mínim d'Individus	Nombre de fragments
Campaniana A	26	98
Vernís negre de Cales	11	35
Parets fines	39	337
Vernís negre indeterminat	0	6
C. ibèrica oxidada/reduïda	111	2408
C. ibèrica oxidada pintada	30	96
Ceràmica a mà	69	428
C. Grisa de la Costa Catalana	26	100
Àmfora itàlica	86	2388
Àmfora púnica	18	462
Àmfora brindisina	1	68
Àmfora tarraconense	1	1
Àmfora indeterminada	3	515
C. Comuna itàlica	6	14
C. Comuna romana	25	319
C. Comuna indeterminable	7	57
TOTAL	459	7332

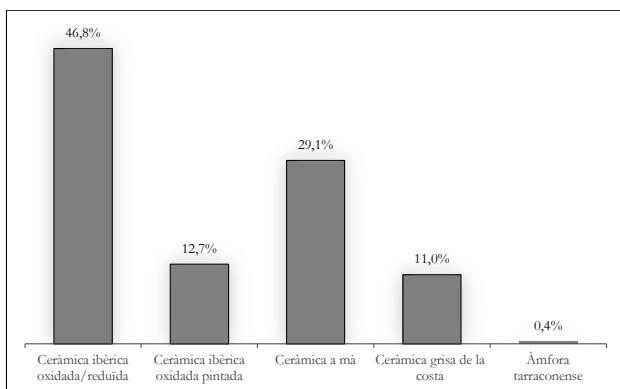
Taula 1. Produccions ceràmiques segons el nombre mínim d'individus i nombre total de fragments.

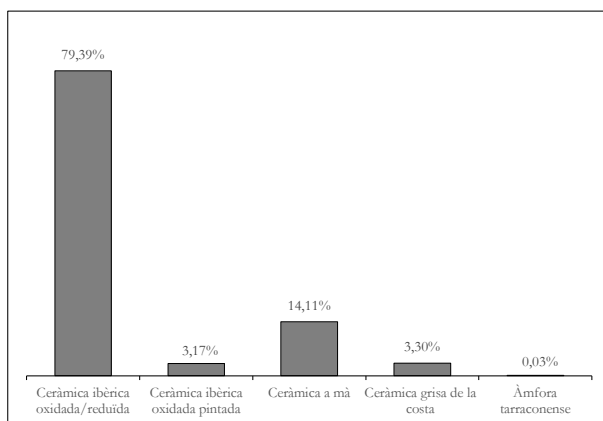
Gràfica 1. Produccions locals/Importacions NMI.

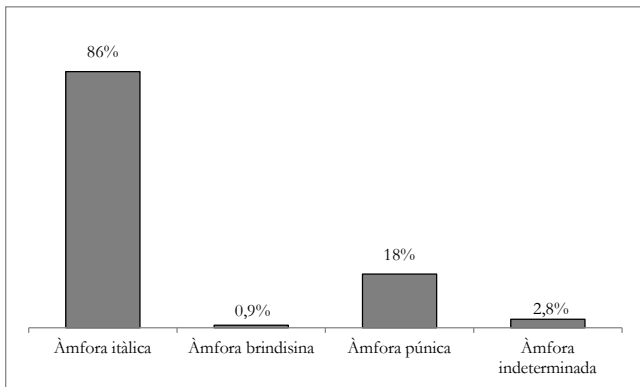
Gràfica 2. Produccions locals/Importacions NF.

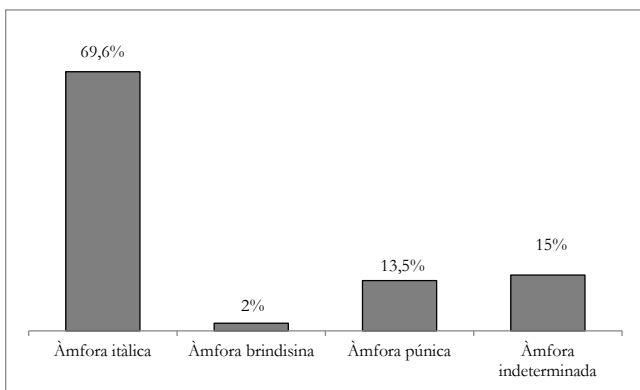
Gràfica 3. Produccions locals NMI.

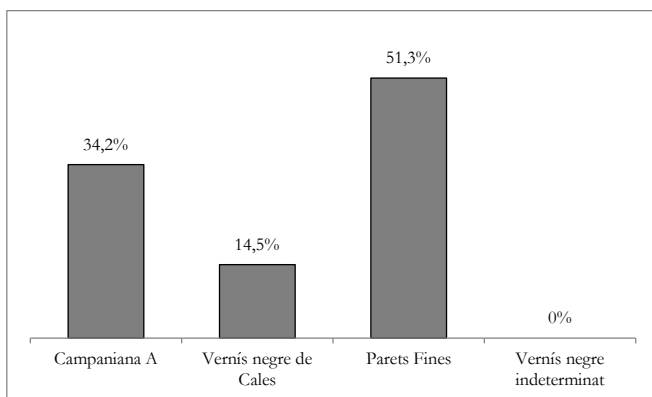
Gràfica 4. Produccions locals NF.

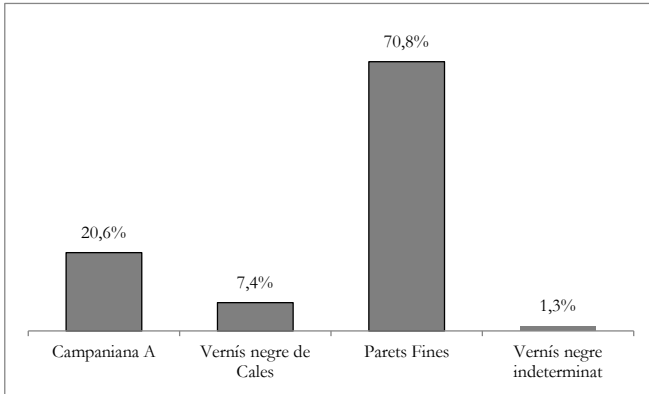
Gràfica 5. Àmfors d'importació NMI.

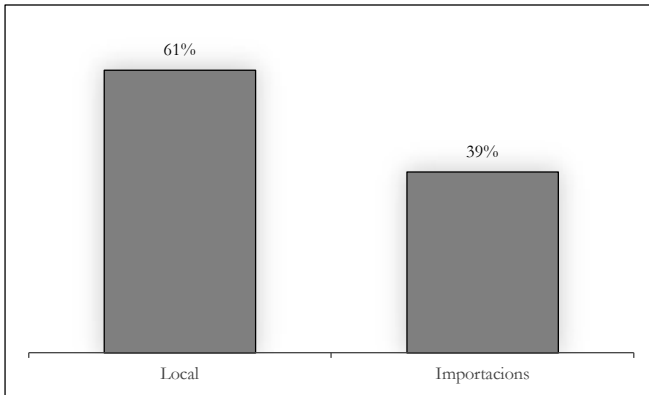
Gràfica 6. Àmfors d'importació NF

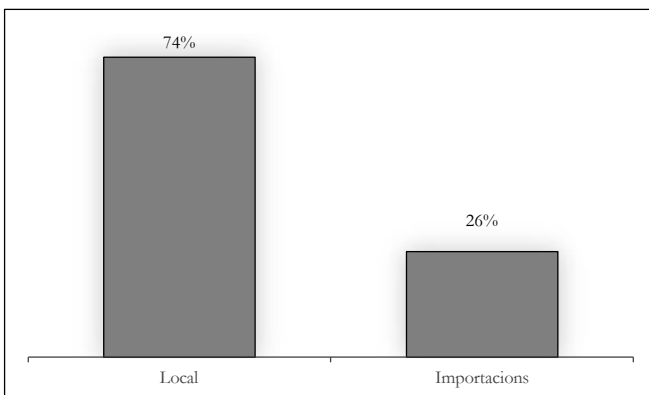
Gràfica 7. Vaixella d'importació NMI.

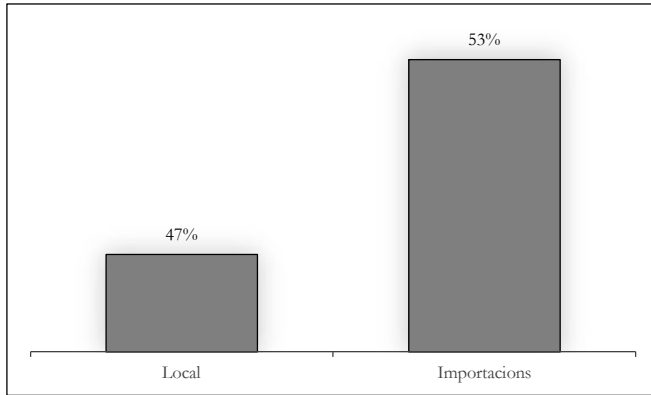
Gràfica 8. Vaixel·la d'importació NE

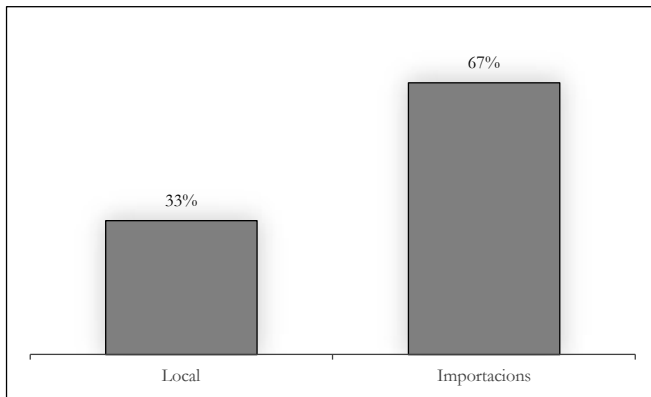
Gràfica 9. Ceràmica de vaixel·la: importacions i produccions locals NMI.

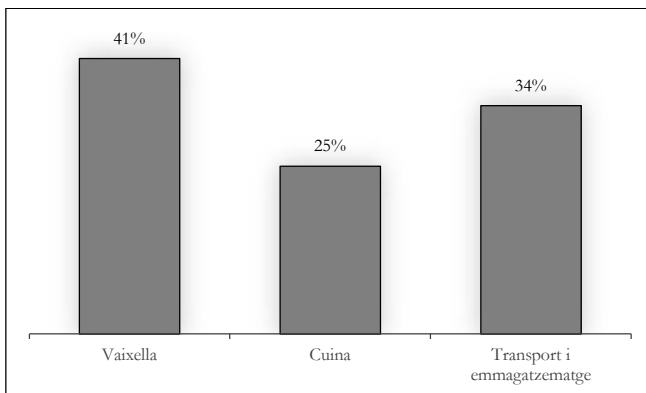
Gràfica 10. Ceràmica de cuina: importacions i produccions locals NMI.

Gràfica 11. Ceràmica de transport i d'emmagatzematge: importacions i produccions locals NMI.

Gràfica 12. Àmfores: importacions i produccions locals NMI.

Gràfica 13. Total segons la funcionalitat.